

Агата Кавецка, Рафал Зарембски (Лодз, Полша)

ЕЗИКОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА СТАРОЕВРЕЙСКАТА ДУМА לְהַשִּׁיב (ШЕОЛ) В ИЗБРАНИ СЛАВЯНСКИ ПРЕВОДИ НА БИБЛИЯТА*

Известно е, че Библията е текст, който изключително трудно може да бъде преведен. Това е свързано не само с факта, че оригиналът е създаван на етапи в далечното минало, писан е от различни автори, служещи си с различни литературни жанрове, но преди всичко с обширната тематика, обхващаща почти всички области на живота в древността, характерни за семитската култура. Всичко това води до изисквания към преводача, а именно: филологическа подготовка, ерудиция и добра ориентация в актуалното състояние на познанието (вж. Kwilecka 2003a: 153).

Особено големи трудности при превода изпитват първите преводачи (в това число и славянските) на библейските книги. Преди всичко става дума за откриване на най-подходящия начин, по който читателят да бъде запознат с неизвестните и често неразбираеми реалии на семито-хамитската култура, в която е създадена Библията. Тези проблеми произтичат не само от генетичните, системните и лексикалните различия, които съществуват между езиците на Библията и индоевропейските славянски езици, но също така и заради различията в ментално-понятийната сфера. С времето значителна помощ при разрешаването на многобройните трудности, свързани със споменатите фактори, оказват преводите на чужди езици, а също така

* Публикацията е реализирана в рамките на проекта „Рецепция на книжнината и народното творчество от кръга *Slavia Orthodoxa* в Полша – история и библиография на преводите“ („Recesja piśmiennictwa oraz literatury ludowej kręgu *Slavia Orthodoxa* w Polsce – historia i bibliografia twórczości przekładowej“), реализиран в Центъра за изследвания на историята и културата на Средиземноморието и Югоизточна Европа „В. Церан“ към Лодзкия университет. Проектът е финансиран от Националния център за наука, решение № DEC-2012/05/E/HS2/03827.

и резултатите от преводаческата дейност на предшествениците. Известно е, че практически всички преводачи на Библията в по-малка или по-голяма степен използват преводаческата традиция. Тази практика масово се прилага и понастоящем, когато състоянието на изследванията в областта на библеистиката е несравнимо по-развито, отколкото при появата на първите славянски преводи.

Библейските преводи представляват интересно поле за наблюдение при различни филологически лингвистични изследвания. Предмет на описание могат да бъдат различни нива на езика: от въпроси, свързани с начина на предаване на чуждите азбуки при преводите на отделни езици, през граматични, лексикални, фразеологични проблеми, до проблеми на стилистично-прагматично ниво. Сред посочените тук изследователски области особено интересен за лингвистично описание е лексикалният пласт, още повече че заради символичния и метафоричен характер на обширни фрагменти от Библията, а нерядко и на цели книги, много от използваните в първоначалния текст лексеми са нееднозначни, тъй като могат да функционират както като *nomina appellativa*, така и като *nomina propria*¹.

Що се отнася до начините, по които в преводите се появяват собствените имена (в това число лексеми, които заради факултативната си принадлежност към *nomina propria* имат нееднозначен лексикографски статус), принципно може да бъдат посочени три основни решения. При първия начин името може да се употребява в непроменен вид, като неговата форма се пренася от оригинала. За пълно пренасяне може да става дума единствено при такава ситуация, при която както езикът на оригинала, така и езикът на превода използват азбука с подобен начин на записване. Пренасянето е често използвана техника по отношение на имената в най-старите славянски преводи на Библията. Това произтича от езиковите трудности, които някои наименования създават на преводачите. При втория начин – което е най-често прилаганата практика – преводачът може да направи езикова адаптация на дадено наименование. Машабът на такава адаптация може да бъде различен, тъй като може да се извършва или само на графично-фонетично равнище, или на граматично (морфологично, словообразователно, синтактично), или и на двете равнища. При преводите на славянски езици адаптацията на библейските собствени имена се извършва обикновено едновременно на много нива. Приспособяването на произношението и правописа на наименованията към системите на отделните езици обикновено е придружено (заради наличието на падежна система в по-голямата част от тях) от морфологична адаптация, а често и от приспособяване на слово-

¹ За начините на адаптация на библейските собствени имена в славянските преводи на Библията вж. например Breza 1992; Dittmann 2009; Kamińska 1993; Komárek 2000; Krašovec 2007; Sowa 1992; Zarębski 2006; Kawecka, Zarębski 2016; Зарембски 2013.

образователно и синтактично равнище. И на трето място, най-важният етап на усвояване на дадено име в превода е неговото превеждане. По принцип се подчертава, че собствените имена са непреводими, те преди всичко идентифицират, назовават даден обект, но нямат лексикално значение. В Библията обаче позицията на собствените имена е малко по-различна, тъй като освен назоваването те често притежават по-широки функции. Библейските собствени имена многократно изпълняват функцията на символ, тъй като могат да характеризират обозначавадения обект в идейно отношение – срв. многобройните библейски теофорни имена, например *Елимелех* ‘моят Бог е цар’, *Иезекиил* ‘Бог дава сила’, *Исаия* ‘Бог е спасение’ (Odelain, Seguíneau 1978). Понякога това става причина за превода на *nomen proprium*. Семантиката на апелативите при някои наименования е толкова важна за цялостното разбиране на библейския текст, че на нивото на превода води до търсенето на познат на преводача семантичен еквивалент.

Нееднозначният характер на много съществени в идейно отношение лексеми на староеврейски, колебаещи се между употребата като нарицателно и собствено име, изисква това явление да бъде разгледано в контекста на явлението *проприализация* (онимизация) и *апелативизация* (деонимизация, *депроприализация*)². Под *апелативизация* се разбира процесът на преминаване на дадено собствено име към категорията на съществителните нарицателни имена. Както отбелязва К. Длугош-Курчабова „същността на апелативизацията се състои в това, че от многото елементи на ономастичното значение на дадено наименование се откроява един – може да бъде случаен и да не бъде най-важният, – който става основа на лексикалното значение“ (вж. Długosz-Kurczabowa 1990: 5–11, 69). От друга страна, проприализацията е свързана с това, че думата загубва характеристиката, функцията си на предикат. Както в процеса на онимизация, така и на апелативизация се стига до промяна на функцията на думата (името), като всеки път това е съпътствано от семантична деривация (вж. Cieślíkowa 2006).

Практиките, прилагани по отношение на имената в най-старите преводи на Библията (гръцки и латински), в значителна степен влияят на формата на имената в преводите в отделните страни. Основата на превода представлява един от най-важните извънезикови фактори, определящи формата на даден превод. Ако се спомене, че върху тази форма оказват влияние и други извънезикови фактори, такива като: стратегията на превода (буквален, свободен, дословен, динамичен, икуменически, поетичен и т.н.), отношението към преводаческата традиция (следването на примера на предшествени-

² Струва си да се добави, че при библейските имена също се забелязва тенденция на преминаване към категорията на съществителните нарицателни имена извън библейския текст, вече в контекста на отделните национални езици, например на полски език *judasz* от *Judasz* (*Юда*) означава ‘предател’ или ‘шпионка’ (вж. Długosz-Kurczabowa 1990: 5–11, 31–32, 43–44).

ците, скъсване с традицията на преводите при отделните езици, творчески диалог с тази традиция и т.н.) и вероизповеданието, в условията на което е създаден преводът, ще се окаже, че ономастичната проблематика в отделните преводи е сложен въпрос. В крайна сметка формата на дадено име е резултат от действието на различни фактори с езиков и извънезиков характер. Заради това въпросът за имената в библейските преводи е интересен, но труден за изследване проблем.

Целта на настоящата статия е да разгледа въпроса за преводните еквиваленти на староеврейската лексема *шеол*//*Шеол* в избрани стари и в някои съвременни славянски преводи на Библията с помощта на съпоставителния метод на лингвистичното изследване, при което заради ограниченията, свързани с обема, е направена ексерпция само от преводите на Стария завет³. Това наименование поражда интерес заради факта, че още в текста на оригинала неговият статус е нееднозначен (колебае се между нарицателно и собствено име, макар че определено се доближава до собственото). Тези противоречия пораждат известен хаос при превода, където наименованието се среща под формата на различни преводачески еквиваленти. При избора на филологическото изследване върху еквивалентите на староеврейската дума *Шеол* оказва влияние и фактът, че тази нееднозначна лексема е натворена със значително символично значение в текста на оригинала⁴.

Под *еквивалентност* разбираме явлението, при което два елемента (първоизточникът и преводът) имат една и съща стойност или са идентични по отношение на функциите и резултатите от взаимодействието. Идентичност може да има между морфологични, лексикални, синтактични или семантични елементи. В резултат на това изходният текст се трансформира в целеви текст, а между тези текстове съществува връзка, която може да бъде наречена еквивалентност (Osadnik 2010: 86).

Преводните еквиваленти на името *Шеол* са взети от славянски преводи на Библията, изборът е продиктуван от желанието за възможно най-разнообразен набор от критерии⁵. Те имат хронологичен характер, което се

³ Настоящата статия е свързана с наша предишна разработка, посветена на езиковите еквиваленти на наименованието на староеврейски *Едем* (вж. Kawecka, Zarębski 2016). Езиковите еквиваленти на *Шеол* // *Авадон* по отношение на Prv 15:11 (тук и по-нататък се използват латинските съкращения на библейските книги) в славянските и неславянските преводи се посочват от Krašovec 2007: 118–121.

⁴ Тези факти водят до особен начин на функциониране на езиковите еквиваленти на староеврейското *Шеол* и при съвременните езици (не само славянски), но този въпрос не е предмет на нашия анализ.

⁵ Искаме да подчертаем, че изборът на текстове, от които е направена извадката, има решаващ характер. Държахме на възможно най-широкото представяне на славянски преводи, въпреки че си даваме сметка, че това съвсем не е широк избор. Ограниченията са наложени преди всичко заради изискванията, свързани с обема на настоящата статия.

проявява в опозицията: стари преводи (от най-стари времена до началото на XX в.) – PS, CT, BZ, BL, BRZ, BB, BW, BO, KR, GD, BD, BC, BS, SR⁶ и съвременни (преводи, създадени през втората половина на XX в.) – BT, BEK, JR; географско-езиков (избрани са преводи, представящи трите групи славянски езици: западнославянската – CT⁷, BZ, BL, BRZ, BB, BW, GD, BT, KR, източнославянската – BO, SR, и южнославянската – PS, BS, BC, BD; критерий, свързан с основата на превода: текст на староеврейски и/или гръцки – KR, BRZ, BB, GD, BT, BS, BC, SR, и на латински – CT, BZ, BL, BW, BD; критерий, свързан с вероизповеданието: католическо – CT, BZ, BL, BW, протестантско – KR, BRZ, BB, GD, православно – BO, BS, а също така свързан с метода на превод, тъй като сред преводите, от които е направена ексцерпцията, се наблюдава както дословен превод, така и по-свободен превод. Трябва обаче да не се забравя, че в много от тях са използвани едновременно различни преводачески стратегии и различни източници. Използваните съвременни преводи (BT, BEK, JR) обикновено имат филологически характер (преводачите целят да запазят верността на превода по отношение на източника на превода), въпреки че има и влияния, свързани с вероизповеданието⁸.

Според библейските описания *Шеол* (на староеврейски: לִשְׁאוֹל), наричан също *бездна*, е мястото, в което пребивават мъртвите след смъртта си, подземен свят под голямото море, на което плува земята, космологична противоположност на небето. В LXX и в Новия завет се нарича *Хадес* (на гръцки: ᾗδης ‘невидим’), свят, царство на мъртвите и място на наказание – *геена*. Латинското съответствие на *шеол* във VG е лексемата *infernus* – *ад*. Терминът *Шеол* се среща главно в Псалтира, където е метафора на ситуация на заплахата, състояние на емоционална потиснатост или отчаяние, както и в литературата на мъдростта и пророческата литература. Според някои текстове асоциирацията се с червеи и прах *Шеол* от Стария завет е участ на всички хора и място, на което се налага наказанието. Тези, които пребивават в *Шеол*, не знаят какво се случва на земята, те са отделени от Яхве като източник на живот. От *Шеол* като потънал в мрак затвор с порти

Абревиатурите са разкрити в списъка на източниците в края на статията. За сравнение са използвани също текстове на староеврейски (BH), на гръцки (LXX) и на латински език (VG).

⁶ Определението *стар* тук разбираме широко, което произтича от различията в историята на отделните книжовни славянски езици и ролята, която изиграват библейските преводи в тази история.

⁷ Използвани са чешките ръкописи: *Stary Testament Cardy* и *Biblia Taboriska, czyli mlynarki*. Двата текста като база за сравнение се намират в критичното издание на BZ.

⁸ По темата за използваните преводи на Библията вж. избрана литература, например Бјелајац 1997; Kossowska 1968; Куас 1971; Куас 1997; ИБСПБ; Pietkiewicz 2016; Solak 1997; Иванова 2003; Чолова 2013; ИСПБ; Десницкий 1998; ПЭ; ИББ; ИОБ.

няма завръщане⁹ (ЕК, SWB). Смесовото съответствие на думата на староеврейски *Шеол* е също така и *Авадон* (אָוֹדֹן) ‘опустошение’, ‘унищожение’, ‘бездна’ (PSB). Изследователите отдавна обръщат внимание върху проблемите, свързани с дефинирането на *Шеол*, който е разбиран като: 1) място, означаващо подземен свят, в който попадат душите на мъртвите (това значение се предава с помощта на синонимите: *ад*, *геена*, *бездна*, *унищожение*, *пъкъл*); 2) място, разбирано като личност (антропоморфизация); 3) име на божество или демон (вж. TDOT; Kosior 2010)¹⁰.

Терминът *Шеол* се среща 66 пъти в ВН¹¹, при което никога не е членуван, от което може да се направи изводът, че всеки път има характер на собствено име. Неговата етимология е неясна, тъй като най-често се посочва, че произлиза от глагола *šā'al* (שָׁאַל) ‘моля’, ‘искам’, но има и други възможности, свързани с корена, означаващи ‘вкочаня се’, ‘опустея’, ‘увехна’, ‘снижа се’, ‘понижа’, ‘мълча’, ‘намаля’. Интересуващата ни лексема не е еднозначна и в граматично отношение. В резултат на изследването на фрагментите на староеврейски, в състава на които влиза *Шеол*, В. Кошъор твърди, че само в два от случаите думата е от мъжки род (Job 26:6; Os 13:14¹²), в девет е от женски (Dt 32:22; Job 11:8; Ps 86:13; Prv 27:20; 30:16; Ct 8:6; Is 5:14; 14:9; 38:18), а в останалите граматичният род не може да бъде установен. От анализа на контекста, при който се използва лексемата *Шеол*, може да се заключи, че назоваваният обект е интерпретиран като демон (Шеол има корем, ръце, гърло, уста, строг е, стиска юмруци), а по-рядко (10 пъти) се говори за Шеол като място, притежаващо порти или представляващо дом. Шеол винаги е ситуирана/ситуиран долу (Kosior 2010: 37; WSST). Съществено е, че наименованието *Шеол* е нееднозначно и в гръцката Септуагинта (LXX), в която е преведено като ἄδης (в значение ‘господар на подземния свят’, ‘свят на мъртвите’), а трикратно е предадено с помощта на наименованието θάνατος (2 Sam 22:6; Prv 23:14; Is 28:15) (вж. TDOT). Тези предпоставки водят изследователите до извода, че вероятно първоначално *Шеол* е наименование на хтонично божество, което с времето започва да бъде асоциирано с място на пребиваване на мъртвите (вж. Kosior 2010: 27–43).

Изискванията за обем на статията изключват подробното разглеждане на всички съответствия на *Шеол* във всичките локализации дори в няколкото славянски превода, избрани за анализ. Във връзка с това ще посочим някои общи места и някои различни за преводите, от които е направена

⁹ Вж. *шеол*, *бездна*, *Хадес* в ЕК; *ад* в SWB.

¹⁰ Там има много литература по темата.

¹¹ Локализации – вж. TDOT; Kosior 2010: 45.

¹² Във връзка с това, че в рамките на тази локализация *Шеол* се появява двукратно, само при втората употреба може да се говори за мъжки род (вж. Kosior 2010: 32).

ексцерпцията, в зависимост от няколко посочени по-горе критерия. Преди всичко искаме да покажем общото и/или различното в езиково-географски контекст (в рамките на преводите, представящи трите групи славянски езици), след това в хронологичен контекст (стари и съвременни преводи), а най-накрая в контекста на източника/източниците на превода (от текста на староеврейски, от гръцкия LXX и латинския VG), а в по-малка степен свързаната с този фактор принадлежност на даден превод към определено вероизповедание.

Въпреки че лексемата *Шеол* функционира в ВН като *nomen proprium*, тъй като никога не се среща членувана, в LXX и VG по-скоро се доближава до *nomen appellativum*. Тази зависимост по принцип без изключение продължават появилите се преди XX в. славянски преводи, в които обикновено се наблюдава употребата на лексемата като съществително нарицателно име. В полските преводи от XV и XVI в. наблюдаваме следните най-често появяващи се езикови еквиваленти: а) съществителни имена от мъжки род: *grob*¹³ (BL, BRZ, BB, GD), *dol*¹⁴ (BRZ, BB, BG); б) съществителни имена от женски род: *przepaść*¹⁵ (BRZ, BG), *otchłań*¹⁶ (BB, BW), *iama*¹⁷ (BB); в) съществителни имена от среден род: *piekło*¹⁸

¹³ *Grob* 1. 'miejsce, w którym chowa się zmarłego; mogiła, nagrobek, sarkofag, grobowiec; czasem symboliczna mogiła dla uczczenia zmarłego, którego ciało nie mogło być pochowane, także pomnik'; а) 'śmierć'; б) 'Szeol, w pojęciu Starego Testamentu kraina wszystkich zmarłych'; с) 'przeszłość, zapomnienie'; 2. 'miejsce przeznaczone do ukrycia, przechowywania czegoś; schowek' (SXVI).

¹⁴ *Dol* 1. 'otwór, jama wykopana w ziemi, wykuta w skale lub powstała w sposób naturalny; rów, loch, jaskinia; wgłębienie na powierzchni jakiegoś przedmiotu'; а) 'piekło, kraina wiecznego potępienia; Hades, Szeol, świat pozagrobowy; królestwo zmarłych, otchłań'; б) 'zło, nieszczęście, niebezpieczeństwo, błąd, grzech, upadek, cierpienie, męka, udrczenie'; с) 'podstęp, intryga, zasadzka' 'grób'; 2. 'niższa część jakiegoś przedmiotu, spód' (SXVI).

¹⁵ *Przepaść* 1. 'bardzo wielka, niezmierna głębina; otchłań; też głębina wodna'; а) 'zło, przyczyna zła'; б) 'zła, ciężka sytuacja życiowa; niebezpieczeństwo, nieszczęście; bycie nieszczęśliwym, upadek'; с) 'coś, czego się nie da zapełnić, zaspokoić: zachłanność i żarłoczność'; d) 'coś bezgranicznie wielkiego'; e) 'chaos, pomieszanie, pomylenie pojęć, mylne poglądy, interpretacje'; f) 'zupełny brak czegoś'; 2) 'w chrześcijaństwie: piekło, też miejsce przebywania apokaliptycznych bestii; w Starym Testamencie i mitologii greckiej; zaświaty, miejsce przebywania wszystkich zmarłych lub złych demonów'; 3) 'urwisko, strome zbocze'; 4) 'przestworza, sklepienie niebieskie'; 5) 'zagłada, zginięcie' (SXVI).

¹⁶ *Otchłań* 1. 'wielka głębina, przepaść pochłaniająca'; 2. 'miejsce pobytu dusz zmarłych; czyściec, piekło, chaos' (SXVI).

¹⁷ *Jama* 1. 'naturalne lub utworzone sztucznie znaczne zagłębienie w gruncie, często w skale; dół, grotta'; przen. 'śmierć, grób, potępienie' а) 'nora, legowisko zwierząt'; б) 'kryjówka, schronienie'; с) 'dół wykopany w ziemi do łowienia zwierzyny'; d) 'kopania'; e) 'dolina'; 2. 'wgłębienie utworzone w ciełe przez wrzód' (SXVI).

¹⁸ *Piekło* 'miejsce pobytu dusz zmarłych grzeszników, skazanych na wieczne potępienie' (Sstp); 1. 'w różnych religiach miejsce przebywania zmarłych lub ich dusz'; а) 'w judaizmie: Szeol, kraina wszystkich zmarłych, w której panuje ciemność, nic się nie dzieje i niczego się nie pamięta, otchłań,

(BZ, BL, BRZ, BG), а по-рядко: *niskość* (BRZ), *spodnia* (BB), *zaguba* (BW), *ziemia* (BG), *zátrecenie* (BB), *stráčenje* (BL), *zginienie* (BRZ), *milczenie* (BRZ), и номинални групи, съдържащи някое от посочените съществителни имена или създаден от тях дериват, например Dt 32:22: *przepaść ziemi* (BRZ), *niskości piekła* (BL), *spód otchłani* (BW); Iob 17:16: *głębia grobu* (GD), *najgłębsza otchłań* (BW), *nagłębsze piekło* (BL), *podwaliny grobowe* (BW); Ps 18:5: *boleści otchłani* (BW), *boleści grobu* (BRZ, GD), *boleści piekielne* (BL); Ps 49:15: *moc grobu* (BRZ, GD), *moc otchłani* (BW), *ręka iamy* (BB); Ps 86:13: *dół głęboki* (BRZ, GD), *piekło głębokie* (BL), *iama spodnia* (BB); Ps 89:48: *ręka piekielna* (BL); Ps 115:17: *miejsce milczenia* (GD), Ps 116:3: *niebezpieczeństwa piekielne* (BL), *niebezpieczeństwa otchłani* (BW), *utrapienia grobu* (BRZ, GD); Ps 141:7: *usta grobowe* (GD); Prv 7:27: *drogi piekielne* (GD), *droga do niskości* (BRZ); Prv 9:18: *głębokie przepaści* (BRZ), *głębokości grobu* (BB, GD); Prv 15:24: *grob dolny* (BB), *otchłań najgłębsza* (BW), *piekło nagłębsze* (BL), *piekło głębokie* (GD); Ecc 51:5: *brzuch piekielny* (BL), *brzuch otchłani* (BW); Is 38:10: *brony grobowe* (BB), *brony piekielne* (BL), *bramy otchłani* (BW); Ez 31:18: *ostateczna ziemia* (BL), *ziemia ostatnia* (BW), *ziemia spodnia* (BB), *niskość ziemi* (BRZ); Jon 2:3: *brzuch otchłani* (BW), *brzuch iamy* (BB), *żywot przepaści* (BRZ), *głębokość grobu* (GD), *żywot piekielny* (BL).

Чешките библии представят състояние, което е аналогично на решенията, приложени в полските преводи. В тях наблюдаваме доста голяма разнообразност на лексикалните езикови еквиваленти на интересуващата ни лексема. Струва си да се добави, че това богатство се отнася дори до един и същ превод. Например във фрагментите на СТ се среща само съществителното име *pekło*¹⁹ (СТ), а в KR се срещат съществителните имена *hrob*²⁰ (Gn 37:35 и следващите), *pekło* (Nm 16:30, 33), *jáma*²¹ (Ps 86:13; 88:3), *propast*²² (Iob 26:6; Prz 27:20), *země* (Am 9:2) и номиналните групи *bolesti smrtelné* (2 Sam 22:6), *bolesti hrobu* (Ps 18:5), *ústa hrobové* (Ps 141:7), *cesty pekelné* (Prv 7:27), *doly na zem* (Ez 31:18), *místo mlčení* (Ps 115:17).

Разнообразни съответствия на *шеол* откриваме и в източнославянските и южнославянските преводи, в които тези еквиваленти също имат характер на съществително нарицателно име. Като най-често срещани трябва да

przepaść'; b) 'w chrześcijaństwie: miejsce wiecznego potępienia i cierpienia przeznaczone dla dusz zmarłych grzeszników oraz miejsce przebywania szatana; siedlisko zła'; c) 'mit. Hades, podziemne państwo umarłych, do którego przenosili się ludzie po śmierci, niekiedy tylko miejsce, gdzie umarli odbywają karę za swe występki' (SXVI).

¹⁹ *Pekło* 'třetíe peklo očistec; podsvětí; záhrobí, hrob' (MSS).

²⁰ *Hrob* срв. *peklo* (бел. 19).

²¹ *Jáma* срв. *dol* 'údolí rozkása rovu dol vytieti jámu pro hrob; kterěz v-dole psány jsú níže' (MSS).

²² *Propast* bibl. 'zbytek chaosu, praocéanu, z něhož podle starověkých představ povstalo nebe i země' (MSS).

бъдат изброени: *адъ*²³ (PS, BO)//*ад*²⁴ (BC, BS), *гроб*²⁵ (BC, BD), *преисподняя*²⁶ (SR), *преизподня*²⁷ (BS), *пакао*²⁸ (BD), а по-рядко използвани са съществителните имена: *могила*²⁹ (Ps 115:17; Есс 9:10; Ez 31:15) (SR), *трухлење* (Ps 88:12) (BD), *погивель*³⁰ (Ps 88:12) (BO), *земла* (Am 9:2) (BO), и еквивалентите под формата на номинални групи, например 2 Sam 22:6: *волѣзни адовъ* (BO), *адови болести* (BC), *болови гробни* (BD), Ps 18:5: *вериги адови* (BS), *волѣзни адовъ* (PS, BO), *адови болести* (BC), *болести паклене* (BD), *цепи ада* (SR), Ps 88:12: *земята на забравянето* (BC), *мястото на тлението* (BS), *место тления* (SR), Ps 115:17: *местото на мълчанието* (BC), Ps 116:3: *вѣдъ адовъ* (BO), *муки адские* (SR), *адски мъки* (BS), *адови утеснения* (BC), *јади паклени* (BD), Ez 31:18: *најдоњи крај земље* (BD), *главина земнаа* (BO), или

²³ *Адъ* 1. 'гроб: I Мојс. 44:29'; 2. 'Подземно место где су пребивале души старозаветних праведника до доласка Христова: Трп. воскр. гл. 2'; 3. 'место пребивања душа које су у власти ђавола: Пс. 15:10'; 4. 'место мучења непокајаних грешника, пакао: Лук. 16:23; I Кор. 15:55; Апок. 20:14' (ПЦЈ; СР); *Адъ* (gr. *ades*, hebr. *scheol* 'miejsce pozbawione światła') 1. 'grób, mogiła' (Rdz 44:29; Ez 32:27); 2. 'piekło piekła' (Łk 16:23); 3. 'męki, upodobnione ze względu na swą ostrość do mąk piekielnych' (Ps 114:3); 4. 'śmierć' (Mch 6:3; Jon 2:3); 5. 'milczenie' (Ps 93:17); 6. 'miejsce pobytu dusz osób zmarłych pod władzą szatana' (Ps 15:10); 7. 'stan duchów odtrąconych za grzechy' (Jud 1:6) (SCSP).

²⁴ *Ад* 1. 'Само ед. Според религиозните представи – мястото, където душата на грешника след смъртта му се подлага на вечни мъки; пъкъл, преизподня'; 2. Прен. 'Място, където пребиваването е мъчително, непоносимо, пълно с ужаси'; 3. Прен., само ед. 'Крайно мъчително душевно състояние'; библи. Еврейската дума *шеол*, която в Священото писание е преведена *ад*, понякога означава 'мястото на духовете на мъртвите'. Много места в Писанието доказват колко е невярно твърдението, че евреите не знаели нищо за бъдещия живот. Думата *ад* по принцип се употребява, за да обозначи мястото за наказание в онзи свят, което се нарича и преизподня. Ужасите на ада са описани в Писанието и по друг начин. *Адът* още се нарича: *външна тъмнина, огнена пещ, вечен огън, мрачна тъмнина, огнено езеро* и т.н. Душите, които отидат в ада, няма да могат да гледат Бога и да се наслаждават на Неговата любов; ще бъдат лишени от всяко блаженство; ще гният във вечен грях; ще ги гризе съвестта, като размишляват за миналото си; ще чувстват справедливостта на Божия гняв и ще се мъчат в най-различни мъки, определени от Божия закон. Мъките в ада ще бъдат по-тежки или полски в зависимост от степента на виновност на законопрестъпниците. Обаче наказанията ще продължават вечно, както ще продължи вечно и небесното блаженство (ТРБ).

²⁵ *Гроб* 1. 'Яма за заравяне на мъртвец'; 2. 'Място, където е погребан мъртвец' (ТРБ); гроб 'рупа у земљи, озго засута, у којој је затрпан мртвац (...)' (РСС).

²⁶ *Преизподня* 'Ад, подземно царство. Старухи верили, что черти унесли его в преисподнюю' (ТСР).

²⁷ *Преизподня* само ед. 1. 'Ад, пъкъл'; 2. 'Бездна' (ТРБ).

²⁸ *Пакао* 1. 'по религиозном веровању место вечних мука за грешнике на другом свету'; 2. фиг. 'место у коме се не може издржати' (РСС).

²⁹ *Могила* 1. 'Яма для погребения умершего'; 2. 'Смерть, гибель'; 3. Разг. 'О чём-л., представляющем опасность для здоровья, жизни кого-л.'; 4. Разг. 'Употр. как заверение в том, что тайна будет сохранена' (ТСР).

³⁰ *Погивель* 1. 'zginienie' (Dz 8:20); 2. 'śmierć, zatracenie, zguba' (Est 8:6; Ps 32:35)' (SCSP).

конструкции от типа на Ps 115:17: *онамо гдје се мучи* (BD), Prv 23,14: *дш̄8* его изгвавиши *ѡ̄ злы̄ см̄рти* (BO).

Лексемата на староеврейски *Шеол* като собствено име (изписвана с главна буква) е използвана чак в някои съвременни преводи. Транскрибираната ѝ форма е използвана от преводачите на ВТ, които я прилагат като единствена по отношение на староеврейския модел. Само в два примера в Nm 16:30 и Nm 16:33 *шеол* функционира като съществително нарицателно име, което трябва да се свърже с факта, че единствено в тази библейска книга се появява в повествователни фрагменти, докато в останалите книги има метафоричен характер (вж. Kosior 2010: 32–34). *Nomen appellativum Шеол* се среща в JR. Доста последователно интересуващата ни лексема е предадена в чешкия икуменически превод (ВЕК), обикновено като съществителното нарицателно име *podsvětí*, което означава място, на което пребивават душите на мъртвите³¹. Трябва обаче да се отбележи, че в този превод се срещат и други варианти под формата на съществително нарицателно име, например *hrob*³² (1 Reg 2:6; 2:9; Ps 88:12; Ct 8:6), *jáma*³³ (Prv 1:12; Iz 38:18), включително и номинални групи, например *útroby*³⁴ *země* (Ez 31:18), *říše*³⁵ *ticha* (Ps 115:17), *říše mrtvých* (Ecc 9:10).

Струва си събраният материал да бъде разгледан и в глобален (цялостен) аспект, а също и в микроаспект, което може да се отнася до конкретен превод, а дори до конкретна локализация. И двете гледни точки взаимно се допълват и по този начин може да бъде представен сравнително цялостен образ на лексикалните еквиваленти на *шеол* в преводите, от които е направена ексерпцията.

Микроаспектът например ни кара да погледнем на еквивалентите на *шеол* в преводите, в рамките на конкретни локализации. Наблюдения от този тип ни позволяват констатациите на филолозите, изследващи Библията, между другото на споменатия вече В. Кошъор. Тук си струва да се обърне внимание на два параметъра, съществени за граматично-семантичната характеристика на лексемата на староеврейски *Шеол* в ВН. Както вече беше споменато, това съществително има в ВН характер на собствено име, освен Nm 16:30 и Nm 16:33, а също така не е определено в граматично отношение (два пъти се среща като съществително от мъжки род, девет пъти като

³¹ *Podsvětí* 1. ‘mytol. (v starých, zejm. antických mytických představách) sídlo duší zemřelých’; 2. ‘mravně nízké prostředí deklasovaných společenských živlů’ (SSJC).

³² *Hrob* ‘místo, kam se pochovávají mrtví, zprav. jáma vykopaná v zemi; pahorek navršený nad touto jámou po jejím zasypaní n. jiná úprava tohoto místa’ (SSJC).

³³ *Jáma* 1. ‘větší vyhloubenina, prohlubet (nejč. v zemi)’; 2. ‘uhelná šachta, důl’ (SSJC).

³⁴ *Útroba* kníž. 1. ‘dutina živého těla (břišní n. hrudní); orgány v ní uložené’; 2. ‘lidské nitro’; 3. ‘vůbec vnitřní prostory něčeho; vnitřek’ (SSJC).

³⁵ *Říše* 1. ‘velký státní celek složený zprav. z několika územních n. národních částí’; 2. kníž. oblast, svět (SSJC).

съществително от женски род). Прегледът на отделните славянски преводи, избрани за ексцерпция, показва, че авторите на старите преводи – независимо от езика на превода и на неговите източници – не следват решенията, приложени в ВН. Първо, езиковите еквиваленти на *шеол* функционират в тези преводи като *appellativa*, второ, граматичният им род се различава от граматичния род на първоначално употребените думи, например в Job 26:6, там, където *Шеол* в ВН е от мъжки род, се срещат както съответствия от мъжки род, например *адъ//ad, накао*, от женски род – *преисподняя// преисподня, przepaść// propast, jama, otchłań* и от среден род – *piekło*³⁶. Това най-вероятно произтича от незадоволителното състояние на тогавашното филологическо знание. Най-пълна реализация на констатациите на изследователите на Библията по отношение на съответствията на *Шеол* наблюдаваме в съвременната полска ВТ, в която *Шеол* – така, както и в полския книжовен език – винаги е от мъжки род, но извън Nm се третира като *nomen proprium*.

Подробният преглед на преводите, използвани за изследването, насочва вниманието на изследователя към още един аспект от функционирането на езиковите еквиваленти на интересуващата ни лексема, който неоспоримо доказва преводаческите търсения на най-подходящото съответствие на тази многозначна дума. В някои от ренесансовите преводи, съгласно с духа на епохата, който особено силно акцентира върху важността на библейските филологически търсения, имаме непосредствени доказателства за колебанията на преводачите под формата на глоси и коментари по полетата. Тези бележки се отнасят и за еквивалентите на лексемата *шеол*. Преводачът на ВВ, впрочем известен с многобройните глоси по полетата (вж. Moszyński 2003), два пъти слага коментар на използваното в основния текст съществително име *iama*: *iama* – коментар: „*Inszy to słowo Szeol piekłem tłumaczą ale iesliby to tak było to bychmy rzec musieli iż y święci do piekła zstępuią*“ (Job 24:19), *iama* – коментар: „*Słowo Hewreyskie Szeol niektorzy piekłem tłumaczą ale dusza Dawidową nie była w piekle*“ (Job 30:4). Преводачът на ВВ използва също глоса към Ps 115:17, където в основния текст предлага съществителното име *milczenie*: *milczenie* – коментар: „*To iest do grobu*“ (Ps 115:17). Преводачът на ВЛ също два пъти прибягва до глоса в полетата, като дава като вариант на предложното словосъчетание **do piekłow* (1 Reg 2:6; 2:9) думата **dołu*. Такова прецизиране, обяснение на някои библейски реалии препраща към средновековните свободни преводи, предназначени преди всичко за обикновения читател (вж. Kwilecka 2003b: 269–270).

Натрупаният материал създава особено много възможности за неговото разглеждане на макроравнище, чиято цел е да се направят известни

³⁶ Подобно изглеждат нещата при другите локализации, в които е определен граматичният род на *Шеол*.

обобщения. Те са възможни преди всичко като резултат от посочването на общите и/или различните места по отношение на еквивалентите на изследваната лексема в избраните преводи. Както вече беше споменато по отношение на съвременните преводи, преводачите на някои от тях показват предпочитание към използване на едни или други форми (срв. *Шеол* (*Szeol*) в ВТ и *шеол* (*šeol*) в JR). Подобни закономерности се наблюдават и в старите, и в най-старите библейски преводи, при което трябва да се спомене, че причините за тези решения може да произтичат от използването на определени източници (на староеврейски, гръцки, латински и т.н.). Припомняме само, че в LXX на *шеол* обикновено съответства ᾗδης, а само три пъти – θάνατος. Във VG най-често е използван еквивалентът *infernus* (срв. 2 Sam 22:6: *Funes inferni circumdederunt me: praevenērunt me laquei mortis*; Ps 17:6: *Dolores inferni circumdederunt me, praeocupaverunt me laquei mortis*). Наблюдавайки общите места в преводите, основани на оригиналните езици (еврейски и арамейски), може да се посочат известни закономерности между тях. Преди всичко си струва да се обърне внимание на голямата зависимост между полските преводи BRZ и GD³⁷ и чешкия превод KR, в които най-честото съответствие на *Шеол* е съществителното име *grob*//*hrob*. В BRZ понякога се появява също така и *przepaść* (Nm 16:30; 16:33; Iob 26:6; Prv 30:16), а по-рядко – единствено в Is – лексемата *piekło*, която в GD заема второ място (Nm 16:30; 16:39; Dt 32:22; Iob 11:8; Ps 9:18; 30:4; Ps 55:15; Prv 5:5; 15:11; 15:24; 23:14; 27:20; Is 5:14; 14:9; 14:11; 14:15; 28:15; 28:18; Hab 2:5). По подобен начин изглеждат нещата и в KR, където *pekło* се класира веднага след съществителното име *hrob*. Съществителното *przepaść*//*propaść* в GD и KR се появява само веднъж (Iob 26:6). Участието на останалите еквиваленти в тези преводи е незначително, например *niskość* (Iob 11:8) BRZ; *dół* (Ps 86:13) BRZ, GD, (Prv 23:14) BRZ; *zginienie* (Ps 88:12) BRZ, GD. Струва си да се обърне внимание върху факта, че в KR присъства липсващото в BRZ i GD съществително име *jáma* (Ps 86:13; Prv 1:12), което представлява допирна точка с друг полски протестантски превод от оригиналните езици от XVI в., дело на Шимон Будни (BB). В този превод разпределението³⁸ на еквивалентите на *шеол* е следното: *grób* (близо 40 пъти), *jama* (около 20 пъти), *dół* (5 пъти), *otchłań* (веднъж), *zatrącenie* (веднъж). Използването на богат набор от еквиваленти в този превод и близките пропорции между съществителните имена *grób* и *jama* представлява важна черта на преводите на Будни, който превежда вярно, понякога безусловно, според принципа *verbum de verbo*, и се старее да търси най-подходящите съответствия на

³⁷ Тези зависимости може да бъдат забелязани на различни нива на езика и стила на тези преводи, вж. Kwilecka 1992: 288; Zařębski 2006: 191–192.

³⁸ Посочвайки приблизителните данни за честотата на употреба, вземаме предвид употребата на конкретни съществителни, а също така и на техните деривати, например *grób* – (*sznury, boleści*) *grobowe*.

староеврейските лексеми (в това число също така и на многозначната дума *Шеол*).

Друг важен проблем, който е общ за преводите, представящи всички групи славянски езици, е лексемата *grób//hrob//гроб*, която се появява в различни преводи, независимо от основата на превода. Присъства в преводите на Библията на български език, в които се конкурира със съществителното име *ад* (BC, BS) и *преизподня* (BS), въпреки че в тях *гроб* не е най-честият еквивалент на *Шеол* (най-често в BS се появява *преизподня* – над 40 пъти, а в BC е предпочетена думата *ад* – близо 50 пъти). Лексемата *гроб* се появява също така и в SR, въпреки че тук заема маргинална позиция (Gn 42:38; 44:29; 44:31; Ps 6:5), докато в този превод доминира *преисподняя* (45 пъти), а на втора позиция се намира *ад* (13 пъти). Съществителното *гробъ* като еквивалент на староеврейската дума *шеол* не присъства в PS и BO, където много последователно е употребено съществителното нарицателно име *адъ* и неговите деривати, например *болѣзни адовъ* (2 Sam 22:6), и *въ покои адовѣ оупоша* (Job 21:13). Спорадично тук се появява еквивалентното словосъчетание, чието присъствие се ограничава до Книга на пророк Иезекиил: *въ главниъ земню* (Ez 31:18; 32:21).

Лексемата *гроб* доминира в базирания се на VG сръбски превод BD, в който се конкурира със съществителното *пакао* (в съотношение 36 към 25). В BD само два пъти е употребена номиналната група *најдоњи крај земље* (Ez 31:18; Am 9:2). Може да бъде забелязан определен аналог с полските и чешките преводи, използващи източник на латински език, които като съответствие на староеврейското *шеол* предпочитат съществителното име *piekło//pekło*, което представлява семантична калка на латинското *infernus*. В запазените до наши дни фрагменти на средновековната BZ се появява само *piekło*, подобно изглеждат нещата в чешката CT. *Piekło* и неговите деривати представляват най-честият вариант в BL от XVI в., в която спорадично се появяват еквиваленти под формата на съществителното *grob* (Gn 44:29; Job 7:9) или словосъчетанията: *ostateczna ziemia* (Ez 31:18), *reka śmierci* (Os 13:14)³⁹. В друг полски превод от VG, дело на Якуб Вуйек (BW), последователно, почти без изключение е употребено съществителното име *otchłań* (други варианти се срещат спорадично, например *ziemia ostatnia* (Ez 31:18), *reka śmierci* (Os 13:14)).

Не е възможно в една кратка статия да се разгледат всички варианти при превода на определена форма от оригинала в обширния корпус от библейските преводни текстове, избрани за изследване. По тази причина се съсредоточихме само върху няколко избрани славянски превода, въпреки че

³⁹ В Os 13:14 *Шеол* се среща два пъти. В BL като първо съответствие се употребява словосъчетанието *reka śmierci*, а като второ съществително име *piekło*. Аналогично е и в BW: *reka śmierci* и *otchłań*.

техният избор е базиран на много, възможно най-разнообразни критерии. Наблюдението на преводаческите еквиваленти на староеврейското наименование *Шеол* в текстовете, от които е направена извадката, позволява да се забележи не само разнообразието на смисловите и формалните еквиваленти, но показва също така и процеса на овладяване на трудната езикова материя от славянските преводачи. Тези трудности произтичат от много разнообразни фактори: генетично-структурните различия между семитските и славянските езици, които се задълбочават също и от влиянието на първите преводи на Библията (гръцката LXX и латинската VG), различните начини на възприемане на действителността в различаващите се култури, което е свързано със специфичната позиция на много староеврейски лексеми, които може да се колебаят между сферата на съществителните нарицателни и на съществителните собствени имена, различията между някои библейски реалии и действителността в славянския свят, вероизповеданието, а при най-старите славянски преводи и на несравнимо по-лошото състояние на библейското познание в сравнение с това в наши дни. Трябва да се отбележи, че използването на много и различни езикови съответствия на някои лексеми, характеризиращи се с развита полисемия още в староеврейски, в отделните славянски преводи има отражение и на нивото на конкретните национални езици, в които тези лексеми придобиват допълнителни метафорични значения, сравни *piekło* (полски език), *peklo* (чешки), *накао* (сръбски) и т.н.

В заключение си струва да се обърне внимание на следните най-важни изводи от анализа:

– Славянските библейски преводи се характеризират с много и различни езикови еквиваленти на староеврейското *Шеол*, които невинаги напълно предават семантичните и граматичните особености на староеврейското съществително име; във връзка с факта, че семантичното съдържание на *Шеол* на староеврейски е богато, тези съответствия обикновено разкриват само някои аспекти от значението на термина на староеврейски.

– Едно от най-често срещаните славянски съответствия на староеврейското *Шеол* е лексемата *grób||hrob||гроб*, чиято семантика тук произтича от двустепенната метафоризация на думата: 1) *Шеол* е като място → 2) *Шеол* (мястото) е като гроб (вж. Kosior 2010: 31), а пренесената староеврейска форма (*Szeol/ šeol* и т.н.) обикновено няма толкова негативни конотации като лексемите *piekło||peklo||накао* или *grób||hrob||гроб* и се среща рядко, и то само в съвременни преводи; освен това въпреки наличието в отделните славянски езици на много и различни еквиваленти на *Шеол*, в конкретни преводи, като се използват дори различни съответствия, може да се забележат предпочитания към употребата на някои от тях, а избягването на други.

– Както в областта на езиковата принадлежност на източника, така и на вероизповеданието, между отделните преводи има различен вид зависимости по отношение на начините на превеждане на *Шеол*, които създават своеобразна карта на общите места, свидетелстваща за континуум при превода.

Тук бихме искали да обърнем внимание и на още един аспект на направените изследвания. Както отбелязахме в текста, посветен на съответствието на староеврейското Едем в славянските библейски преводи, държим да акцентираме върху обосноваването на разработването на такъв вид студии, чиято цел е да се опишат преводаческите еквиваленти на дадено наименование във възможно най-голям корпус от преводни текстове. В бъдеще те може да послужат за създаването на по-голям синтез, в който анализът на преводаческите варианти на отделни библейски наименования би станал изходна точка за посочване на основните тенденции и механизми в областта на обсъжданата проблематика и на общите и различните места при отделните славянски преводи.

ИЗТОЧНИЦИ

- BB** Biblia to jest Księgi starego i Nowego Przymierza. Księgi Nowego Przymierza Kto pospolicie Nowym Testamentem zową z wielką pracą y pilnym poprawieniem z Greckiego na Polski ięzyk przetłumaczone (<http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=4263&from=publication>, посетен на 14.09.2017).
- BC** Библия, сиреч Священото писание на ветхий и новий завет. Вярно и точно преведено от първообразното. Цариград, 1871 (<http://biblia.bg/index.php?k=30&g=1&tr2=1>, посетен на 14.09.2017).
- BD** Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta (<http://www.pouke.org/svetopismo/>, посетен на 14.09.2017).
- BEK** Český ekumenický překlad: Písmo svate Stareho i Noveho Zakona podle ekumenického vydání z r. 1985. Praha, 1987. <http://www.biblenet.cz/>, посетен на 14.09.2017).
- BH** Biblia hebrajska (<http://tanach.leszek-kwiatkowski.eu/>, посетен на 14.09.2017).
- BL** Biblia to jest księgi Starego i Nowego zakonu na polski język z pilnością według łacińskiej Biblii, od Kościoła krześcijańskiego powszechnie przyjętej, nowo wyłożona... Kraków, 1561 (tzw. Biblia Leopolicy) (<http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=230780&from=FBC>, посетен на 14.09.2017).
- BO** Библия сиречь книги Ветхого и Нового Завета на языке словенском. Острог, 1581.
- BRZ** Biblia Święta tho iest Księgi Starego y Nowego Zakonu, właśnie z żydowskiego, greckiego y łacińskiego, nowo na Polski ięzyk z pilnością y wiernie wyłożone.... drukowano w Brześciu Litewskim z rozkazania a nakładem... Mikolaia Radziwila... Roku Pańskiego [1563] miesiąca Wrzesnia dnia czwartego. <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=83322&from=publication>, посетен на 14.09.2017).

- BS Библия, сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. http://www.bgpatriarshia.bg/index.php?file=bible_old_testament.xml, посетен на 14.09.2017).
- BT Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Red. K. Dynarski. Poznań, 1965 (<http://biblia.deon.pl/>), посетен на 14.09.2017).
- BW Biblia To Iest Księgi Starego Y Nowego Testamentu, Według Łacińskiego przekładu starego, w kościele powszechnym przyjętego, na Polski ięzyk z pilnością przełożone [...] Przez [...] Iakuba Wuyka [...] (<http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=12433>, посетен на 14.09.2017).
- BZ Biblia Królowej Zofii (szarospatacka): wraz ze staroczeskim przekładem Biblii. Red. S. Urbańczyk, V. Kyas. Wrocław, 1965–1971.
- CT Biblia Królowej Zofii (szarospatacka): wraz ze staroczeskim przekładem Biblii. Red. S. Urbańczyk, V. Kyas. Wrocław, 1965–1971 (чешки превод).
- GD Biblia święta, to jest księgi Starego i Nowego Przymierza z żydowskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłumaczone. Gdańsk, 1632 (<http://www.bibliagdanska.pl/biblia.php?id=12433>, посетен на 14.09.2017).
- JR Jeruzalemska bible. Pismo svate vydane Jeruzalemskou biblickou školou. Praha, 2005 (<http://www.jeruzalemskabible.cz/>), посетен на 14.07.2017).
- KR Bible svata aneb vsecka svata pisma Stareho i Noveho Zakona podle posledniho vydani kralickeho z roku 1613 (<http://www.etf.cuni.cz/~govnanim/bible/k/Mt1.php>, посетен на 14.09.2017).
- LXX Septuaginta. Vyd. A. Rahlfs. Stuttgart, 1971 (<http://www.ellopos.net/elpenor/physis/septuagint-genesis/41.asp?pg=5>, посетен на 14.09.2017).
- PS С е в е р ь я н о в, С. Н. Синайская псалтырь. Глаголический памятник XI в. Петроград, 1922.
- SR Русский синодальный перевод. <https://www.bibleonline.ru/>, посетен на 14.09.2017).
- VG Biblia Sacra Vulgata (<http://www.drbo.org/lvb/>), посетен на 14.09.2017).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бјелајац 1997 Б ј е л а ј а ц, Б. Свето писмо у Срба. Београд, 1997.
- Десницкиј 1998 Д е с н и ц к и ј, А. Текстологическая основа Синодального перевода (Ветхий Завет) (http://files.eshkolot.ru/synodal_textual.pdf /, посетен на 14.09.2017).
- Зарембски 2013 З а р е м б с к и, Р. Номинации с определителна филиативна дескрипция в Зографския кодекс на фона на някои славянски преводи на Евангелието. – Palaeobulgarica, 37, 2013, № 4, 43–60.

- ИББ Д о н е в, Д. Историята на българската Библия (<http://old.evangeliskivestnik.net/statia.php?mysid=37>, посетен на 14.09.2017).
- ИОБ К истории отечественной Библии (130-летие Синодального перевода) (www.rpsc-spb.ru/2010-12-23-14-47-16, посетен на 14.09.2017).
- ИБСПБ М а р к о в с к и, Ив. История на българския синоден превод на Библията. <http://hristianstvo.start.bg/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F+%D0%BD%D0%B0+%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%8F+%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BD+%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4+%D0%BD%D0%B0+%D0%91%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0-1360>, посетен на 14.09.2017).
- Иванова 2003 И в а н о в а, Д. Езикът на Библията. Български синодален превод 1925 г. Пловдив, 2003.
- ИСПБ История синодального перевода Библии (<http://www.rbo.ru/reading/articles/show/?4&start=0>, посетен на 14.09.2017).
- ПЭ Православная энциклопедия (http://www.pravenc.ru/text/209473.html#part_23, посетен на 14.09.2017).
- РСС М о с к о в ъ е в и њ, М. Речник савременог српског књижевног језика с језичким саветником. Београд, 2000.
- РЦЈ П е т к о в и њ, С. Речник црквенословенскога језика. Сремски Карловци, 1935.
- СР Старобългарски речник. Отговорен редактор чл.-кор. проф. Д. Иванова-Мирчева. Т. 1. А–Н. София, 1999; Т. 2. О–У. София, 2009.
- ТРБ Речник на думите в българския език (<http://rechnik.info/>, посетен на 14.09.2017).
- ТСР Большой толковый словарь русского языка (<http://www.gramota.ru/slovari/info/bts/>, посетен на 14.09.2017).
- Чолова 2013 Ч о л о в а, Ц. Към въпроса за библейските преводи в България (<http://protestantstvo.com/kam-vaprosa-za-bibleyskite-prevodi-v-balgariya/>, посетен на 14.09.2017).
- Breza 1992 B r e z a, E. Odmiana nazw własnych w Nowym Testamencie Biblii Wujka i Biblii Tysiąclecia. – In: Biblia a kultura Europy. Т. 1. Red. M. Kamińska, E. Małek. Łódź, 1992, 152–159.
- Cieślíkowa 2006 C i e ś l i k o w a, A. Onimizacja, apelatywizacja a derywacja. – In: Onimizacja i apelatywizacja. Red. Z. Abramowiczowa, E. Bogdanowicz. Białystok, 2006, 47–56.
- Dittmann 2009 D i t t m a n n, R. Místní jména v českých překladech Starého zákona. Olomouc, 2009.
- Długosz-Kurczabowa 1990 D ł u g o s z - K u r c z a b o w a, K. Apelatywizacja biblijnych nazw własnych w języku polskim. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1990.

- EK Encyklopedia katolicka. T. 6. Red. J. Walkusz. Lublin, 1993; T. 14. Red. S. Wilk. Lublin, 2010; T. 19. Red. E. Giglewicz. Lublin, 2013.
- Kamińska 1993 K a m i ń s k a, M. Onomastyka biblijna tekstów przekładowych jako problem badawczy. – In: Onomastyka literacka. Red. M. Biolik. Olsztyn, 1993, 321–328.
- Kawecka, Zarębski 2016 K a w e c k a, A., R. Z a r ę b s k i. Linguistic equivalence of the Hebrew term 'Eden' in Slavic translations of the Bible. – *Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean and South-East Europe*, 6, 2016, 43–60.
- Komárek 2000 K o m á r e k, K. Osobní jména v českých biblích. Olomouc, 2000.
- Kosior 2010 K o s i o r, W. Topomorficzna i antropomorficzna metaforyka Szeolu w Biblii hebrajskiej. – In: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*. Red. K. Pilarczyk. T. 5. Kraków, 2010, 27–45.
- Kossowska 1968 K o s s o w s k a, M. Biblia w języku polskim. T. 1. Poznań, 1968.
- Krašovec 2007 K r a š o v e c, J. Svetopisemska lastna imena. Fonetika, etimologija, prevajanje in transliteriranje. Biblical proper names. Phonetics, etymology, translation and transliteration. Ljubljana, 2007.
- Kwilecka 1992 K w i l e c k a, I. Staropolskie przekłady Biblii i ich związek z biblistyką europejską. Zarys problematyki. – In: *Biblia a kultura Europy*. Red. M. Kamińska, E. Małek. T. 2. Łódź, 1992, 272–293.
- Kwilecka 2003a K w i l e c k a, I. Średniowieczna Biblia francuska a najstarsze zachodniosłowiańskie przekłady biblijne. – In: *K w i l e c k a, I. Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*. Poznań, 2003, 153–175.
- Kwilecka 2003b K w i l e c k a, I. Rola przekładów biblijnych w rozwoju języka polskiego od Średniowiecza do Renesansu. – In: *K w i l e c k a, I. Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*. Poznań, 2003, 265–279.
- Kyas 1971 K y a s, V. První český překlad Bible. Praha, 1971.
- Kyas 1997 K y a s, V. Česká Bible v dějinách národního písemnictví. Praha–Vyšehrad, 1997.
- Moszyński 2003 M o s z y ń s k i, L. Biblia Szymona Budnego. Charakterystyka przekładu. – In: *Biblie staropolskie*. Red. I. Kwilecka. Poznań, 2003, 41–50.
- MSS B ě l i č, J., A. K a m i š, K. K u č e r a. Malý staročeský slovník. Praha, 1978.
- Odelain, Séguineau 1978 O d e l a i n, O., R. S é g u i n e a u. Dictionnaire des noms propres de la Bible. Paris, 1978.
- Osadnik 2010 O s a d n i k, W. Teoria wielosystemowa i rodzaje ekwiwalencji w przekładzie. Katowice, 2010.
- Pietkiewicz 2016 P i e t k i e w i c z, R. Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim. T. 1. Od początku do 1638 roku. Poznań, 2016.
- PSB Praktyczny słownik biblijny. Red. A. Grabner-Haider, przekład i opracowanie T. Mieszkowski, P. Pachciarek. Warszawa, 1994.
- SCSP Z n o s k o, A. Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski. Białystok, 1996.
- SJC Slovník spisovného jazyka českého. (<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=zahrada&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>, poseteh na 14.09.2017).

- Solak 1997 S o l a k, E. Nowobułgarska Biblia i jej język. Kraków, 1997.
- Sowa 1992 S o w a, F. Osobowe nazwy własne w polskich przekładach Biblii. – In: Biblia a kultura Europy. T. 1. Red. M. Kamińska, E. Małek. Łódź, 1992, 81–85.
- SSJC Slovník spisovného jazyka českého (<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledaj=Hledat&heslo=&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>, посетен на 14.09.2017).
- Sstp. Słownik staropolski. Red. S. Urbańczyk. T. 1–11. Kraków, 1953–2002.
- SWB Słownik wiedzy biblijnej. Red. B.M. Metzger, M.D. Coogan. Warszawa, 1997.
- SXVI Słownik polszczyzny XVI wieku. Red. M. R. Mayenowa. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1996–2001. (<http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=38413&dirids=1&tab=3>, посетен на 15.07.2017).
- TDOT Theological Dictionary of the Old Testament. Ed. by G. J. Botterweck, H. Ringgen and H.-J. Fabry. Transl. by D.W. Stott. T. 14. Cambridge, MI, 1992–1993.
- WSST K o e h l e r, L., W. B a u m g a r t n e r, J. J. S t a m m. Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski. T. 2. Red. naukowy wyd. polskiego P. Dec. Warszawa, 2008.
- Zarębski 2006 Z a r ę b s k i, R. Nazwy osobowe w polskich przekładach Nowego Testamentu. Łódź, 2006.

LINGUISTIC EQUIVALENTS OF THE HEBREW TERM $\psi\alpha\upsilon$
IN SLAVIC TRANSLATIONS OF THE BIBLE

(Summary)

The authors study different equivalents of the Hebrew word $\psi\alpha\upsilon$ in selected old and new Slavic translations of the Bible. The equivalents of this lexeme have been excerpted from several Slavic translations of the Bible, which were selected on the basis of diverse criteria. The translations are presented chronologically and old translations are opposed to the new ones. They represent three groups of Slavic languages: West Slavic, East Slavic and South Slavic and are connected with the base of translations, i.e. the original text and/or Greek or Latin text. They can also be classified according to religious denomination and the strategy of the translation.

The observation of those equivalents enables us to see not only their variety and mutual influence among translations but also the struggle of Slavic translators with a very difficult language matter. Many factors were important in that struggle: genetic and structural distances between Semitic and Slavic languages, different perceptions of reality in distant cultures, the discrepancy between biblical and Slavic realities and the influence of religious denomination. Another important factor was the state of biblical knowledge at the time – incomparably poorer in the case of the oldest Slavic translations in comparison to modern ones.

*Agata Kawecka, Rafał Zarębski,
University of Łódź*